

Rozmowa z Panią dr hab. Joanną Sikorską – ekonomistką i socjologiem, współtwórczynią badania „Struktura Społeczna”, które stało się początkiem Polskiego Badania Panelowego POLPAN. Od 1973 do 2008 r. Joanna Sikorska prowadziła badania naukowe w ramach prac Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk. Tam też uzyskała stopień doktora nauk humanistycznych i doktora habilitowanego w dziedzinie socjologii ekonomicznej. Od 1995 r. prowadziła wykłady dla studentów Uniwersytetu Warszawskiego, od 2002 r. – także w Collegium Civitas i innych uczelniach warszawskich. Zainteresowania badawcze Joanny Sikorskiej koncentrują się wokół problemu nierówności społecznych, w tym społecznego zróżnicowania materialnych wymiarów warunków życia oraz wzorów konsumpcji. Publikowane prace dotyczą również syndromu niepełnosprawności, opłacalności inwestycji w wykształcenie, przemian modelu rodziny, wpływu systemowych przekształceń po 1989 r. na zmiany warunków bytu polskich rodzin, na obrazy starej i nowej biedy.

Chciałabym z Panią porozmawiać na temat historii jednego badania – badania panelowego POLPAN, które się zaczęło już 25 lat temu. Jak Pani wspomina jego początki?

Badanie struktury społecznej... w 1987 i 1988 roku¹. Bardzo dobrze pamiętam nasze seminaria i miło je wspominam. Była to grupa siedmiu osób z różnych zakładów IFIS-u, która w końcu 1985 r. podjęła kompleksowe badanie struktury społecznej. Celem był możliwie wszechstronny opis struktury - charakterystyka nie tylko obiektywnych zróżnicowań społecznych, lecz także wielu świadomościowych aspektów tych różnic. Takie nowe badanie struktury społecznej było wtedy pilnie oczekiwane. Był to bowiem czas szczególny, czas przyspieszonych przemian społecznych, zaznaczony gruntowną zmianą systemową w 1989 roku.

Z żywym zainteresowaniem przyjąłem zaproszenie do udziału w przygotowaniu i realizacji „Struktury '87-88”. Dziękuję profesorowi Kazimierzowi M. Słomczyńskiemu, że dołączył mnie do grupy badawczej. Dawało mi to bowiem możliwość kontynuacji, a nawet tematycznego poszerzenia niektórych wątków analiz, które prowadziłem w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Mam tu na myśli badania ankietowe realizowane na ogólnopolskich reprezentacjach dorosłych osób, dotyczące w całości lub w istotnych częściach poziomu materialnych warunków życia, wykształcenia i sytuacji pracy, samooceny poziomu zaspokojenia poszczególnych rodzajów potrzeb, deklarowanych dążeń konsumpcyjnych i aspiracji dochodowych, sposobu radzenia sobie w sytuacji kryzysu i podnoszenia pozycji konsumpcyjnej przez udział w nieformalnej gospodarce, a więc samozaopatrzenie w dobra i usługi czyli prosumpcja, praca dodatkowa, wykonywana często „na czarno”, wymiana dóbr w „drugim obiegu”, w tym prywatna wymiana pomocy. Warto przypomnieć

---

¹ Badanie to czasem nazywane jest „Strukturą '87” lub „Strukturą '88”, gdyż w czterech częściach było realizowane na przełomie tych dwóch lat. Grupę respondentów, która wzięła później udział w kontynuacji badania, wylosowano spośród uczestników jednej z tych części, tzw. „Struktury II”.

kilka z tych ankiet, by pokazać źródła, które wykorzystaliśmy przy tworzeniu kwestionariusza „Struktura '87”.²

Zacznę od pierwszego z tych badań, a mianowicie od ankiety „Warunki życia i potrzeby ludności” przeprowadzonej przez IFiS PAN i GUS w 1975 r. pod kierunkiem prof. Lidii Beskid i doc. Zbigniewa Sufina. Ankietowano 22 000 dorosłych osób z ogólnopolskiej reprezentacji 10 000 gospodarstw domowych wylosowanych do badania budżetów rodzinnych, prowadzonego w 1974 r. przez GUS. Łącząc wyniki ankiety i notowań budżetów rodzinnych stworzono obszerny bank informacji o osobach i ich gospodarstwach domowych, o wielu obiektywnych i świadomościowych wymiarach ich sytuacji życiowej.³ Był to materiał empiryczny, z którego korzystałam pisząc - pod kierunkiem Pani Profesor dr hab. Lidii Beskid - pracę doktorską „Społeczno – ekonomiczne zróżnicowanie wzorów konsumpcji”. W 1979 r. praca została opublikowana przez Wydawnictwo Ossolineum.⁴ Recenzentem był Profesor Jan Szczepański, który przygotowywał wówczas swoje nowe prace na temat konsumpcji.⁵ Krytyczne uwagi Profesora i pozytywna w sumie opinia o przedstawionych przeze mnie wzorach konsumpcji oraz porównaniach hierarchii potrzeb konsumpcyjnych realizowanych i deklarowanych okazała się dobrą zachętą, bym zbierała w następnych latach nowe dane i analizowała zmiany w czasie społecznych zróżnicowań poziomu i wzorów konsumpcji.

Badanie warunków życia w 1975 r. opisywało wszakże koniec krótkiego pięciolecia „dobrobytu na kredyt” za rządów „wczesnego Gierka”. Już w 1976 r. kupowaliśmy cukier na kartki, a robotnicy w Radomiu strajkowali. „Polacy '80” oraz „Polacy „81” to dwa następne badania ankietowe, które podjęliśmy pod kierunkiem prof. Władysława Adamskiego, by opisać kolejny etap zmian społecznych, proces formowania wielomilionowego ruchu społecznego „Solidarność”, zinstytucjonalizowanego adekwatnie do sytuacji jako Niezależny Samorządny Związek Zawodowy. Głównym tematem tych badań było postrzeganie kryzysu i konfliktu społecznego oraz opis jego materialnego i świadomościowego tła, a mianowicie deficytu dóbr, niezaspokojonych potrzeb konsumpcyjnych i rosnących aspiracji.⁶

---

² Opis założeń i narzędzi tego badania przedstawiony jest w: Kazimierz M., Słomczyński, Ireneusz Białecki, Henryk Domański, Krystyna Janicka, Bogdan Mach, Zbigniew Sawiński, Joanna Sikorska i Wojciech Zaborowski (1989), *Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy*. Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.

³ Wyniki ankiety „Warunki życia i potrzeby ludności” przeprowadzonej przez IFiS PAN i GUS w 1975 r. były prezentowane między innymi w pracy *Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego w połowie lat siedemdziesiątych* (1981), praca zbiorowa pod red. L. Beskid i Z. Sufina, t.1 i 2, Warszawa, IFiS PAN – IPML.

⁴ Joanna Sikorska (1979), *Społeczno – ekonomiczne zróżnicowanie wzorów konsumpcji w pracowniczych gospodarstwach domowych*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.

⁵ Jan Szczepański (1981), *Konsumpcja a rozwój człowieka: wstęp do antropologicznej teorii konsumpcji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

⁶ Wyniki tych badań są przedstawione między innymi w dwóch pracach zbiorowych pod red. W. Adamskiego: *Polacy '80. Wyniki badań ankietowych* (1981), Warszawa IFiS PAN; *Polacy '81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu* (1982), Warszawa, IFiS PAN; a także w: Ireneusz Białecki, Joanna Sikorska (1982), „In the Sphere of Human Needs and Aspirations”, *Sisyphus. Sociological Studies* vol. III, Warsaw.

Obraz „gospodarki niedoborów” wg teorii Janosa Kornai’a i pogłębiającego się kryzysu społecznego, który wynikał z nałożenia się w czasie decyzji wprowadzenia stanu wojennego (13 grudnia 1981) oraz tzw. reformy dochodowo – cenowej (luty 1982)⁷ mogliśmy odtworzyć w pewnym zakresie na podstawie wyników badania „Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego – 1982”. Badanie to zostało zrealizowane przez zespół autorski w składzie: prof. Lidia Beskid – kierownik naukowy, doc. Zbigniew Sufin, dr Małgorzata Reinhard – Misiuna, dr Joanna Sikorska. Podobnie jak w przytoczonej na początku naszej rozmowy ankiecie zrealizowanej w 1975 r. - stworzyliśmy również bank informacji na podstawie odpowiedzi na pytania adresowane do ogólnopolskiej próby adresowej 2421 gospodarstw domowych oraz o 5323 dorosłych osób z tych gospodarstw. Dodatkowo w losowo dobranej próbie 454 gospodarstw domowych prowadzone były miesięczne notowania wydatków, a 1016 osób z tych gospodarstw prowadziło notowania budżetów czasu. Zebraliśmy w ten sposób wszechstronny i unikalny materiał o obiektywnych i subiektywnych wymiarach położenia społecznego Polaków, o sposobach radzenia sobie w sytuacji regresu, o strategiach gospodarowania dochodem i czasem.⁸

Z bagażem doświadczeń wyniesionych z realizacji przytoczonych wyżej i kilku innych jeszcze badań ankietowych przystąpiłam do pracy nad ankietą „Struktura ‘87”.

Jak długo pracowała Pani w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN przed rozpoczęciem prac nad badaniem struktury społecznej?

W Instytucie Filozofii i Socjologii PAN pracowałam od 1973 r. Znalazłam tam miejsce asystentki w Zespole Badania Warunków i Sposobu Życia, kierowanym przez Panią Profesor dr hab. Lidię Beskid. Pod kierunkiem Pani Profesor Lidii Beskid napisałam i w 1977 r. obroniłam w IFiS PAN pracę doktorską pt. Społeczno – ekonomiczne zróżnicowanie wzorów konsumpcji. Recenzentem rozprawy był, jak już wcześniej wspomniałam, Profesor Jan Szczepański. W instytucie Filozofii i Socjologii PAN złożyłam również i obroniłam rozprawę habilitacyjną pt. Konsumpcja: warunki, zróżnicowania, strategie. Właśnie w tej pracy wykorzystałam materiał empiryczny z badania „Struktura Społeczna 1987”.⁹ Pracę w IFiS PAN zakończyłam w 2008 r., przy czym nadal – na zaproszenie Redakcji Studiów Socjologicznych - z zainteresowaniem czytam i opiniuję teksty składane do druku w Wydawnictwie IFiS - u.

Czy pamięta Pani może, w jakich okolicznościach w latach 80. narodziła się idea przeprowadzenia badania struktury społecznej i jak wyglądała praca osób zaangażowanych w to badanie?

---

⁷ W 1982 rząd wdrożył drastyczne podwyżki cen, w tym największe na żywność oraz opał i energię. Spowodowało to znaczny (ok. 20-25%, zależnie od źródeł) spadek dochodów realnych i w konsekwencji spadek poziomu życia.

⁸ Wyniki badania zostały przedstawione w pracach zbiorowych pod red. L. Beskid: *Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego 1982* (1984), IFiS PAN, Warszawa; oraz *Warunki i sposób życia społeczeństwa polskiego w sytuacji regresu* (1987), Warszawa, IFiS PAN.

⁹ Joanna Sikorska (1998), *Konsumpcja: warunki, zróżnicowania, strategie*, Warszawa, IFiS PAN.

Pod koniec 1985 r. zostałam zaproszona na seminaria zespołu, który przygotowywał badanie „Struktura Społeczna”. Skład zespołu – zainteresowania naukowe, dotychczasowy dorobek badawczy moich kolegów – dobrze zapowiadał powodzenie przedsięwzięcia. Doc. dr hab. Henryk Domański - z dużym doświadczeniem w badaniach struktury i ruchliwości społecznej - był operacyjnym i bardzo operatywnym kierownikiem grupy; dr Zbigniewowi Sawińskiemu powierzono dobór i opiekę nad próbą; z doc. dr hab. Ireneuszem Bialeckim pracowałam wcześniej – opracowaliśmy razem materiał z „Polaków ‘80” i „Polaków ‘81”, a w 1998 r. redagowaliśmy razem książkę „Wykształcenie i rynek”¹⁰. W zespole była od początku dr Krystyna Janicka, która wzięła na siebie m.in. problem opisu pracy i skal złożoności pracy, dr Wojciech Zaborowski – nieżyjący już badacz nierówności społecznych oraz dr Bogdan W. Mach, z którym w 1982 r. uczestniczyłam w grupie badającej postawy „Społeczeństwa wobec przemocy”¹¹.

Od jesieni 1986 r. kierownikiem badania „Struktura ‘87-‘88” był doc. dr hab. Kazimierz M. Słomczyński.

Nowe badanie struktury społecznej było przez wszystkich oczekiwane i potrzebne dla socjologii jako dyscypliny w ogóle, ale również dla wiedzy wszystkich uczestników lub choćby świadków zachodzących wówczas przekształceń społecznych - przyspieszonych i głębokich. Trzeba było zrobić nowe badanie struktury społecznej, bo dotychczasowa wiedza o strukturze przestała pasować do rzeczywistości. Byłam przekonana już wtedy, że prof. K. M. Słomczyński ma wszelkie atuty, żeby zrobić z naszego wstępnego przedsięwzięcia - duże, nowoczesne badanie struktury społecznej.

Czy wtedy już powstał pomysł, że to badanie będzie kontynuowane, że to będzie panel?

Każde badanie struktury społecznej jest tym bardziej wartościowe im dłuższego okresu dotyczy. Materiał zebrany na przełomie 1987 i 1988 r. okazał się mało aktualny po gwałtownych, radykalnych zmianach systemowych, które zaszły w 1989 r. Dane te stały się natomiast unikalnym punktem odniesienia do badania zmian struktury społecznej. Organizatorzy badania podjęli więc decyzję o kontynuacji badania w formie panelu, a więc badania tych samych osób co poprzednio. Dzięki finansowej pomocy z zagranicy można to było zrobić w 1993 r. Kolejne edycje panelu były realizowane co pięć lat aż do 2013 r.

Grupa przygotowująca badanie struktury składała z osób pracujących w różnych zespołach, prawda?

Tak było. Pracowaliśmy w różnych zakładach IFiSu - przypominałam już osobowy skład naszej grupy roboczej. Każdy z nas specjalizował się w swojej dziedzinie. Razem dopełnialiśmy kolejne wątki kwestionariusza ankiety. Wydawało się, że skrzyknęliśmy się na chwilę, by realizować „Strukturę

---

¹⁰ *Wykształcenie i rynek* (1998) pod red. Ireneusza Bialeckiego i Joanny Sikorskiej, Warszawa, TEMPIS.

¹¹ Opracowanie było wydrukowane i rozpowszechniane przez podziemne wydawnictwo CDN w 1982 r. *Społeczeństwo wobec przemocy* (1982), praca zbiorowa: Edmund Wnuk-Lipiński - kierownik badania, Elżbieta Skotnicka – Illiasiewicz, Bogdan M. Mach, Joanna Sikorska, Andrzej Mokrzyzewski, Warszawa, CDN.

'87/8". Dla głównych wykonawców POLPAN-u – projektu, który wyrósł z badania struktury - ta chwila trwa już ćwierć wieku.

Czy pamięta Pani pierwsze spotkania, pracę nad pierwszym kwestionariuszem?

Pamiętam, że nasze spotkania były dobrze zorganizowane, zadania rozdzielane były stosownie do naszych kompetencji i sprawnie wykonywane. Słuchałam z przyjemnością wystąpień kolegów, którzy przekonywali innych do uwzględnienia w tym pierwszym kwestionariuszu struktury jak najwięcej pytań ze swojej dziedziny - wszak wszystkiego i tak nie można było zmieścić. Jak większość z nas, robiłam wtedy odręczne notatki z wszystkich interesujących wypowiedzi.

Odbywaliśmy regularnie intensywne spotkania. Pamiętam, że propozycje zmiennych były przez każdego z nas przedstawiane i potem wspólnie omawiane, to znaczy każdy opowiadał o swoich wynikach i forsował to, o co chciałby zapytać. W końcu – nawet kilkakrotnie wracając do diskutowanego bloku pytań - dogadywaliśmy się co do ich treści i formy. Nie ograniczaliśmy się tylko do dyskusji w naszej grupie. Podstawy teoretyczne i założenia metodologiczne badania były przedstawione m. in. na konferencji „Teoretyczne problemy struktury społecznej w Polsce” zorganizowanej przez IFiS PAN w listopadzie 1986 r. w Warszawie. Projekt badania był także dyskutowany na konferencji PTSu w maju 1987 r. w Warszawie.

W jaki sposób radziliście sobie Państwo bez komputera, czy może już był komputer?

Komputery były. Trzeba raczej zapytać, jak radziliśmy sobie z ich obsługą i wykonywaniem analiz zebranego materiału? Zawsze mogliśmy korzystać z usług naszej instytutowej pracowni komputerowej, kierowanej wtedy przez Stanisławę Walkowską. Niektórzy z nas posługiwali się samodzielnie programami zaawansowanych analiz statystycznych np. w SPSS-ie i wykonywali obliczenia na instytutowych lub na własnych komputerach.

Wiem, że mimo intensywnej pracy nad badaniem struktury byliście też Państwo zaangażowani w inne badania realizowane w tym czasie w Instytucie.

Tak. Przypomnę tu trzy kolejne badania z serii „Warunki życia i potrzeby społeczeństwa polskiego”, które były podjęte przez IFiS PAN. Brałam udział w ich realizacji i opracowaniu wyników. Pierwsze zostało zrealizowane w 1986 r., a więc na rok przed badaniem struktury. Była to ankieta „Warunki życia i aspiracje społeczeństwa polskiego – 1986”. Wywiady zrealizowano w losowo dobranej ogólnopolskiej próbie 923 gospodarstw domowych; rozmawiano z 2140 dorosłymi osobami z tych gospodarstw. W skład zespołu badawczego wchodziło: prof. L. Beskid – kierownik badania, dr R. Milicz-Czerniak, dr U. Małachowska, dr M. Reinhard - Misiuna, dr J. Sikorska, doc. dr Z. Sufin. Zebrany materiał był generalnie porównywalny z wynikami badania warunków życia i potrzeb w 1975 r. oraz badania z 1982 r., a więc z danymi sprzed 10 lat.¹² Pamiętam, że był to okres poważnego regresu

---

¹² Wyniki przedstawione są w: *Potrzeby i aspiracje społeczeństwa polskiego w połowie lat osiemdziesiątych* (1989), praca zbiorowa pod red. L. Beskid, Warszawa IFiS PAN.

poziomu życia w Polsce i szerokich badań nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym, badań realizowanych również przez IFiS PAN¹³.

Drugie badanie pt. Warunki życia, potrzeby i aspiracje społeczeństwa polskiego w 1989 r., zrealizowane przez ten sam co w 1986 r zespół badawczy, objęło reprezentatywną próbę adresową 625 gospodarstw domowych i 1517 dorosłych osób z tych gospodarstw. Szczególna była data tego badania, a mianowicie rok systemowego przełomu w Polsce. Obraz tej historycznej przeciwiejsz sytuacji uchwycony został także w zebranych przez nas wywiadach¹⁴. Kontynuacją było trzecie badanie pt. Warunki życia i aktywność ekonomiczna gospodarstw domowych w 1991 r. Był to panel, w którym ankietowaliśmy powtórnie osoby badane w 1989 r. Mogliśmy zanotować, jak Polacy w ciągu dwóch lat odpowiedzieli na gruntowną zmianę systemową, jak znaleźli się w nowej sytuacji rynkowej. Ze względu na kłopoty finansowe, z żalem ograniczyliśmy próbę do miejskich gospodarstw domowych.¹⁵

Materiały z badań, które przytoczyłam w naszej rozmowie uchylają rąbka tajemnicy prywatnego świata Polaków, którzy w PRL borykali się z niedostatkiem dóbr i żyli „na kartki”, łatwo popadali w biedę i dziedziczyli ubóstwo, wchodzili w nieformalny obieg dóbr, by zaspokoić codzienne potrzeby, podejmowali pracę „na czarno”, by dorobić do pensji. Czas przyspieszonych przemian społecznych, gdy badana była „Struktura '87-8”, stawiał przed badaczami od nowa podstawowe pytania, pytania o postrzeganie konfliktu społecznego, o sposoby radzenia sobie z sytuacją kryzysu, strategie wychodzenia z ubóstwa i zdobywania pracy. Zwykle były to dla respondentów pytania trudne i drażliwe. Obserwując kolejne fale POLPLAN-u widzę jednak, że doświadczenia z wcześniejszych badań pomogły przygotować nowoczesne narzędzia do badania nowej struktury społecznej.

Czy była taka część badania struktury społecznej, za którą Pani w największym stopniu odpowiadała? Czy mogłaby Pani o tym opowiedzieć?

W czwartym rozdziale książki „Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy”¹⁶ przedstawiony został zakres uwzględnionych w ankiecie zmiennych, w tym zmiennych dotyczących warunków bytu. Właśnie operacjonalizacja zmiennych z zakresu obiektywnych i świadomościowych wymiarów warunków bytu stanowiła dla mnie w tym badaniu przedmiot szczególnego zainteresowania.

---

¹³ W latach 1990-95 uczestniczyłam m.in. w realizacji międzynarodowego projektu jakościowych badań nad biedą kierowanego w Polsce przez prof. Elżbietę Tarkowską. Zob. E. Tarkowska, J. Sikorska (1995) *Social History of Poverty: Polish Experiences and Research Perspectives*, /in/ J. Szalai (ed.), *The Social History of Poverty in Central Europe*, Max Weber Foundation, Budapest.

¹⁴ *Warunki życia, potrzeby i aspiracje społeczeństwa polskiego w 1989 r.* (1990), praca zbiorowa pod red. L. Beskid, Warszawa, UW.

¹⁵ Opracowanie wyników panelu przedstawione jest w: *Living Conditions and Economic Activity of Urban Households. Threats and Ways of Adaptation* (1992), praca zbiorowa pod red. L. Beskid, Warszawa, IFiS PAN.

¹⁶ Rozdział IV „Operacjonalizacja zmiennych” w: Kazimierz M., Słomczyński, Ireneusz Białecki, Henryk Domański, Krystyna Janicka, Bogdan Mach, Zbigniew Sawiński, Joanna Sikorska i Wojciech Zaborowski (1989), *Struktura społeczna: schemat teoretyczny i warsztat badawczy*, op.cit.

Uwzględniliśmy podstawowe cechy sytuacji materialnej. W badaniu „Struktura '87-8” znalazły się zmienne określające indywidualne dochody respondenta i łączny dochód gospodarstwa domowego, posiadane zasoby, w tym przedmioty trwałego użytku, meble i nieruchomości, a także warunki mieszkaniowe – samodzielność i forma własności mieszkania, zagęszczenie oraz wyposażenie w urządzenia sanitarno – techniczne. Znalazły się w tym bloku także zmienne opisujące postrzeganie przez respondenta jego sytuacji materialnej.

Czy pamięta Pani takie zagadnienia czy pytania, które nie pojawiały się wcześniej, tylko zostały wprowadzone na potrzebę nowego badania struktury?

Do listy zmiennych tradycyjnie uwzględnianych w badaniach struktury społecznej dołączone zostały zupełnie nowe. Jedno z pytań dotyczyło na przykład alokacji dochodów respondenta między dwa rodzaje potrzeb, a mianowicie między żywność a kulturę. Przywołaliśmy też szereg zmiennych związanych z wtórnym podziałem dóbr. Zmienne te określają indywidualne strategie wzmocnienia pozycji konsumpcyjnej przez podejmowanie dodatkowej pracy, zwykle „na czarno”, korzystanie ze specjalnych uprawnień do zakupu deficytowych dóbr, korzystanie z prywatnej pomocy (kto komu pomaga), wyjazdy zagraniczne, zakupy w sklepach zakładowych lub za dewizy (Pewex, Baltona). Obszerny zespół zmiennych o charakterze psychologicznym charakteryzował postrzeganie przez respondenta jego sytuacji materialnej. Mam tu na myśli samoocenę tej sytuacji, wskaźniki napięcia pieniężnego budżetu domowego oraz indywidualnego budżetu czasu, a także psychologicznej elastyczności wydatków na żywność i na kulturę względem zmian dochodów. Większość z tych zmiennych pojawiła się w przytoczonych wcześniej badaniach prowadzonych przez IFiS PAN w latach 1975, 1982, 1986.

Blok dotyczący materialnych warunków życia, za który Pani odpowiadała, do dziś w znacznym stopniu jest powtarzany w POLPAN-ie...

W publikacjach POLPAN-u widzę, że ten blok pytań w dużym zakresie nadal „chodzi”. Ich z natury kontekstowy charakter pozwala lepiej rozpoznać rzeczywistość, często ożywiają one nudę kwestionariusza. Z zainteresowaniem czytam ostatnie opracowania na temat biedy, bezrobocia, prekariatu, osiąganego zadowolenia i sukcesu życiowego.

Po zebraniu danych kolejnym etapem jest analiza. Czy okoliczności historyczne związane z przełomem 1989 roku nie przeszkodziły w wykorzystaniu zebranych danych i upowszechnianiu rezultatów badania?

Wyniki badania „Struktura '87-8” stanowią istotny materiał empiryczny w wielu pracach publikowanych przez moich kolegów. Myślę, że dane na temat sytuacji materialnej były dobrze wykorzystane. Dla mnie było to nowe źródło informacji, które uwzględniłam w mej rozprawie habilitacyjnej w rozdziale „Wzory wzajemnej pomocy”.¹⁷ Miałam nową możliwość sięgnięcia do obszaru nieformalnego systemu podziału dóbr, sfery szczególnie trudnej do obserwacji.

---

¹⁷ Joanna Sikorska (1998), *Konsumpcja. Warunki, zróżnicowania, strategie*, op. cit..

Przedstawiłam w swej książce udział w systemie wzajemnej pomocy jako strategię wzmacniania indywidualnej sytuacji rynkowej. Analizowałam społeczne wzory wzajemnej pomocy. W książce prowadzę analizy diachroniczne ekonomicznych, psychologicznych i społecznych aspektów konsumpcji w latach 1970 – 1995. Mówię o makroekonomicznych warunkach dynamiki konsumpcji, o zmianach zróżnicowania społecznego jej struktury, o strategiach radzenia sobie z deficytem dóbr oraz brakiem pieniędzy na godziwe życie. Dopiero po uwzględnieniu wyników z badań ankietowych prowadzonych w 1995 r. zdecydowałam zakończyć analizę i podsumować to porównanie.

Zarysowałam pierwsze przejawy zmian, które już na podstawie wyników z badań w 1994 - 95 roku można było odnotować w życiu polskich gospodarstw domowych, w nowych warunkach rynkowych. Sytuacja pustych półek sklepowych zmieniła się dla ludzi „przegranych” w toku transformacji w stan zagrożenia bezrobociem, wykluczenia z obfitości zaopatrzonego rynku, a dla „wygranych” otworzyły się możliwości nowej kariery zawodowej i sukcesu życiowego.

Czy korzystając ze swojego dużego doświadczenia – w badaniu struktury społecznej, konsumpcji, w badaniach panelowych – mogłaby Pani sformułować wskazówki, które chciałaby Pani przekazać młodym badaczom, kontynuującym pracę nad tymi zagadnieniami?

Skład ekipy badawczej przekonuje mnie, że młodzi badacze POLAN-u pracują pod opieką znakomitych teoretyków i długoletnich badaczy struktury społecznej. Razem wybierają i włączają do treści kwestionariusza tematy aktualne, istotne dla opisu kierunku zmian struktury społecznej. Szczególnie interesujące są losy „wygranych” i „przegranych” grup społecznych po okresie transformacji. W zakresie materialnych warunków życia takim obszarem zmiennych bardzo aktualnych są urządzenia związane z elektronicznym komunikowaniem się i przetwarzaniem informacji. Wreszcie istotne jest badanie okoliczności, w których merytokracja stała się wymiarem sprawnej dystrybucji dóbr. Jak poleca Amartyi Sena, należy nierówności społeczne analizować w wymiarze indywidualnych wartości demokratycznych i politycznej przynależności.

Trzeba się dalej zastanawiać, jak po nowemu badać biedę. Gdy tworzą się nowe, nienazwane segmenty struktury społecznej, trzeba je identyfikować i nazywać. Warto typologizować nowe sytuacje analizami wieloczynnikowymi, metodami wielozmiennowego grupowania.

Czyli Pani uważa, że panel trzeba kontynuować?

Jestem przekonana, że tak. Trzeba nadal zbierać dane zgodnie z dewizą, że badanie struktury społecznej jest tym bardziej wartościowe, im dłuższy okres obejmuje. Wymaga to oczywiście uzupełnień i korekt tematycznych kwestionariusza, a dalsze edycje obecnej formy panelu będą możliwe dopóki da się skutecznie odnawiać badaną próbę.

Być może ten wywiad będą też czytać respondenci. Czy Pani chciałaby przekazać coś ludziom, którzy od lat biorą udział w tym badaniu?

Przed wszystkim składam respondentom podziękowania za czas poświęcany ankieterom. Udzielane odpowiedzi pozwalają nam lepiej rozpoznać rzeczywistość. Wyrażam także podziw dla

respondentów, gdy nie odmawiają odpowiedzi na nasze pytania, które bywają czasem trudne, drażliwe. Było tak szczególnie w 1982 roku, w sytuacji stanu wojennego, głębokiego kryzysu z wysokimi podwyżkami cen - ludzie nie zamykali przed nami drzwi, byli ufni i opowiadali o swoich trudnych sprawach szczerze, bez zahamowań! Życzę badaczom i ankieterom, by ich respondenci mieli również dzisiaj dużo odwagi i cierpliwości w wyrażaniu swych opinii.

Dziękuję bardzo za rozmowę.

Miło było powspominać. Życzę powodzenia w realizacji następnej fali POLPAN-u.

Rozmawiała: Ilona Wysmułek

3 lutego 2015 r.

Współpraca redakcyjna: Danuta Życzyńska-Ciołek